

УДК 130.3:304

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.36.5>

СОЦІОГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ: ВІД МЕШКАНЦІВ ДО ГРОМАДЯН

Світлана Киселиця

*Національний університет «Чернігівська політехніка»,
Навчально-науковий інститут економіки,
кафедра філософії і суспільних наук
вул. Шевченка, 95, 14035, м. Чернігів, Україна*

Олександр Крук

*Національний університет «Чернігівська політехніка»,
Навчально-науковий інститут економіки,
кафедра філософії і суспільних наук
вул. Шевченка, 95, 14035, м. Чернігів, Україна*

Людина з моменту виникнення у неї самосвідомості прагне успішно адаптуватися до соціуму, що завжди відбувається в суперечливих унікально-універсальних умовах, поєднуючись із намаганням особистісно у цьому соціумі не розчинитися. Поєднання різноманітних інтересів суб'єктів дії – це загальноцивілізаційне випробування для будь-якої людської спільноти, особливо в глобальному світі. Однією з найактуальніших проблем новітньої України, яка в надзвичайно трагічних умовах обстоює своє право на свободу вибору цивілізаційного шляху, є формування самодостатніх громад, гуманітарне підґрунтя яких – свідомі громадяни або люди з активною громадянською позицією. Трансформація мешканця в громадянина неминуче призводить до граничного напруження в гуманітарних науках, нагальним завданням яких є ретельне дослідження громадянської свідомості в контексті становлення громадянського суспільства. Мета статті – аналіз громадянської свідомості як ідеологічного виміру гуманізму, тісно пов'язаного з формуванням особистісної і суспільної самосвідомості та цивілізованих форм соціальної комунікації. Основна гіпотеза: менталітет (панівні світоглядні алгоритми у буденній свідомості) населення формує підґрунтя для дії мешканця, особистісний відповідальний підхід до соціально орієнтованої діяльності (домінування загальнолюдських цінностей над індивідуальними у світогляді дієздатної особи) формує свідомість громадянина. Автори використовують методи спостереження, анкетування, ідеалізації, моделювання та компаративного аналізу. Розбудова суверенної держави уможливиться лише за наявності чіткої розгалуженої системи місцевого самоврядування, що виступає основною ознакою демократії і необхідною умовою гуманізації соціуму. Чим швидше з'являється у людській спільноті критична маса консолідованих мешканців, тим цивілізованішим стає соціум, і чим вимогливішим стає народ, тим свідомішим громадянин; обопільним наслідком цим зустрічних процесів є формування громадянського суспільства.

Ключові слова: буденна свідомість, громадські об'єднання, громадська думка, громадянське суспільство, соціальна комунікація, людська спільнота, менталітет, світогляд.

У сучасному мультикультурному просторі особливо гостро постає проблема ефективного впливу людської спільноти на державні інституції та імплементація владних проєктів у широкі верстви населення. Нерозуміння взаємодії соціально-політичних і гуманітарно-антропологічних чинників у житті людини може істотно обмежити можливості народу впливати на владу, залишивши йому лише традиції, звичаї, менталітет, побутову культуру, міфологію тощо, а владу позбавити успішної імплементації у буденну свідомість

перспективної, з її погляду, ідеологічної доктрини. Тому людина в процесі соціалізації, яка здійснюється в суперечливих унікально-універсальних параметрах, повсякчас намагається якнайточніше встановити персональні можливості такого впливу. Розмежування понять «мешканець» і «громадянин» призводить до необхідності ретельного дослідження буденної та суспільної свідомості й механізму їх взаємодії.

Інтегративний погляд на цю проблематику передбачає переосмислення основоположних соціогуманітарних принципів, які найістотніше виявляються у державних законах, громадській думці та наукових дискурсах. Яскравим свідченням широкій зацікавленості у вирішенні вищевикладених проблем на вітчизняних теренах, на наш погляд, є теоретико-світоглядні розробки українських філософів, істориків, політологів, соціологів, культурологів Є. Андроса, В. Андрущенка, О. Балакіревої, І. Бекешкіної, М. Бойченка, Є. Головахи, Я. Калакури, О. Корнієвського, С. Крилової, С. Кульчицького, Е. Лібанової, Л. Лук'яненка, Т. Лютого, В. Малахова, М. Мінакова, С. Пирожкова, М. Поповича, О. Рафальського, Ю. Терещенка, Н. Хамітова та інших.

В Україні проблема самодостатності суб'єктів соціальної дії кілька десятиліть поспіль є найнагальнішим завданням і держави, і суспільства. Принцип їхньої самостійності, що гарантований Конституцією і низкою законів України («Про місцеве самоврядування в Україні», «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»), Указом Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», «Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки», перебуває фактично у зародковому стані. Більшість об'єднаних територіальних громад (ОТГ), маючи задеклароване державою право вирішувати всі нагальні питання життєдіяльності місцевої громади, виявляються не цілком дієздатними. З огляду на попередню історію нашої країни, цей процес, справді, є суперечливим і надзвичайно складним як у ментальному, так і в політичному вимірах. Кожна адекватна соціально активна людина розуміє, що волевиявлення може бути демократичним і вирішальним лише тоді, коли воно є усвідомленим, вільним і відповідальним.

Саме тому надважливим чинником успішної розбудови громадянського суспільства є виховання «смаку» до активної громадянської позиції. Як відомо, представницька демократія в Україні здійснюється народом під час виборів через делегування своїх повноважень органам влади кожні п'ять років. Але чи є волевиявлення тотожним громадянській активності чи відповідальній громадянській позиції? Це, вочевидь, є необхідною, але недостатньою умовою для особистісної та соціальної самореалізації. Народ хоча і є визначальним політичним суб'єктом, все ж не несе конкретної юридичної відповідальності за хибне громадянське рішення. Коли будь-який учасник правочину [1] зрозуміє, що однією лише реалізацією виборчого права неможливо досягнути матеріального і духовного розквіту, то саме з цього моменту він усвідомить необхідність власного долучення до владних ініціатив, щоденного наполегливого впливу на рішення та дії влади.

Це можна назвати учасницькою демократією, або демократією участі, де розподіл повноважень між дієздатними суб'єктами доцільно розпочинати знизу вгору: пріоритетними слід визначити повноваження місцевих органів, а потім – центральних органів влади. Тільки таке соціогуманітарне підґрунтя дозволяє розраховувати на успіх реформ. Адже особистість, яка відбулася, – це завжди результативне поєднання як безпосередньо вимірюваного матеріально-конкретного, так і лагентажного віртуально-абстрактного впливу соціуму. Крім цього, жодне особисте бажання, мрія, ідея, мета не здійснюється поза ним. Якщо

для цього громадянин і влада не навчаться домовлятися про умови, права та обов'язки кожного з них і створювати тим самим мирний комунікаційний майданчик з чітко прописаними межами свободи волі суб'єктів дії, то в такому соціумі розраховувати на успішну реалізацію ініційованих владою проєктів і особистісну самореалізацію, очевидно, не доведеться.

В Україні саме такою впливовою соціогуманітарною формою взаємодії громадянина і влади в останні роки виявилися бюджети громадської участі, одним із вдалих прикладів реалізації яких став проєкт викладачів кафедри філософії і суспільних наук Національного університету «Чернігівська політехніка» (НУ «ЧП», на той час – ЧНТУ) «Залучення мешканців м. Чернігова до формування громадянського суспільства» у 2017 році. Його основне завдання – формування у кожного свідомого і дієздатного містянина мотивації, знань та вмінь, необхідних для відповідальної участі в життєдіяльності громади, та заохочення максимальної кількості чернігівців до співпраці з органами державної влади і місцевого самоврядування.

У межах проєкту проводилось соціологічне дослідження «Моніторинг думки чернігівців щодо життєдіяльності місцевої громади та соціально-політичної ситуації в Україні», спрямоване на відображення реалій соціогуманітарної активності чернігівців.

Найбільшу стурбованість у результатах цього опитування викликає стан громадянської свідомості. На питання «Як Ви оцінюєте рівень громадянської свідомості й активності містян?» чернігівці відповіли так: приблизно 58% опитаних назвали його низьким або відсутнім, близько 27% вважають його достатнім або високим (останній показник послаблюється на тлі 15% тих респондентів, які не визначилися з відповіддю) (рис. 1).

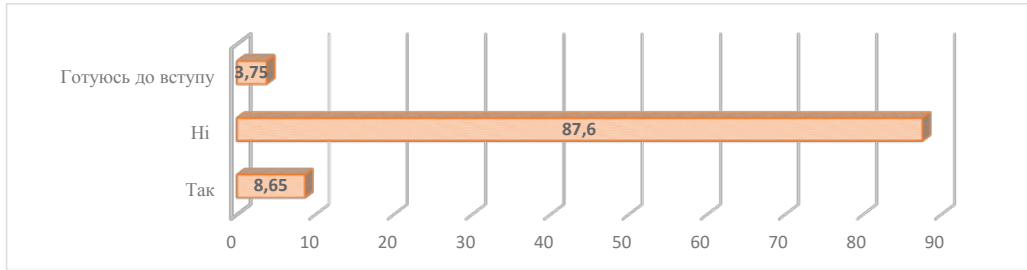

Рис. 1. Рівень громадянської свідомості

Сформовано авторами на основі [2]

Досить переконливою (половина з тих, хто визначився і усвідомлює пріоритетність колективних інтересів по відношенню до індивідуальних) виглядає позиція містян, які вважають, що задля успішного вирішення актуальних проблем територіальної громади громадські організації та об'єднання повинні контролювати владу, і лише близько п'ятої частини – активно рекламувати свою діяльність і проводити культурно-розважальну та просвітницьку роботу серед населення. Необхідно акцентувати увагу на тому, що лише близько десятої частини від числа опитаних (9,3%) вважають святкування знакових подій в історії міста ефективною формою взаємодії з місцевою владою (з урахуванням п'ятої частини тих, хто не визначився, ця цифра мінімізується). Цей показник чітко корелює з потенційно протестним електоратом, який не налаштований на співпрацю і жодну із запропонованих анкетною позицій не сприймає як ефективну (9%). Таке уявлення про форми взаємодії влади і народу, на нашу думку, свідчить про поступове підвищення рівня їхньої громадянської свідомості та колективної відповідальності.

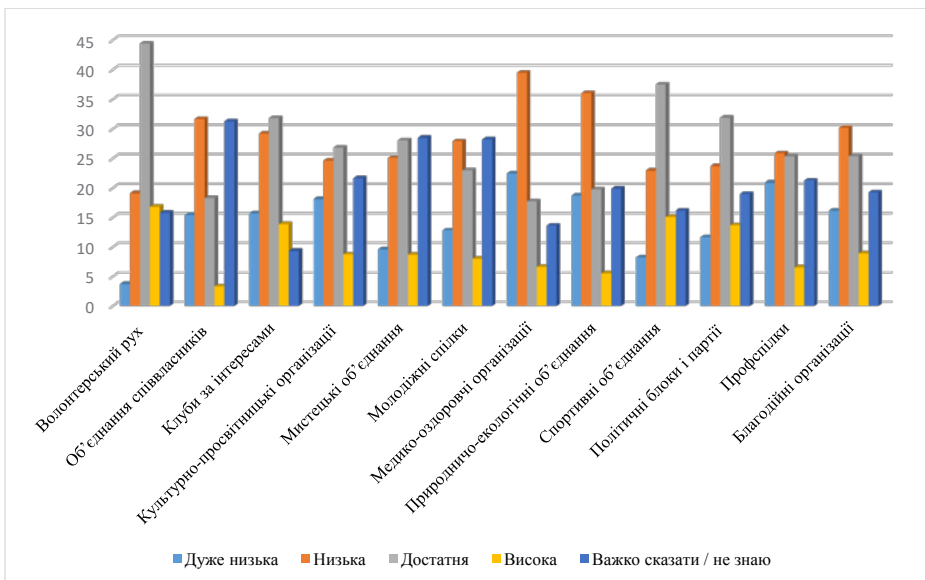
Опитування зафіксувало ще одну парадоксальну ситуацію. Критичність і раціональність в оцінці життєдіяльності громади і влади (більше половини респондентів) накладається на в п'ять разів меншу кількість співгромадян, які політично й психологічно «дозріли» до активної політичної діяльності: таких, хто формально чи реально є членом громадських організацій або готується приєднатися до них, ледь перевищує 10%. При цьому для респондентів – членів громадських об'єднань виявилось складним завданням оцінити вплив їхньої організації на життя міської громади, що свідчить про недостатню впливовість цих структур (рис. 2).

Рис. 2. Участь у громадських організаціях

Сформовано авторами на основі [2]

Ці дані чітко корелюють із ситуацією, що склалась навколо громадських організацій та об'єднань в Україні загалом. У підрозділі 1.2 аналітичної доповіді «Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні» Національного інституту стратегічних досліджень

Рис. 3. Дієвість громадських об'єднань

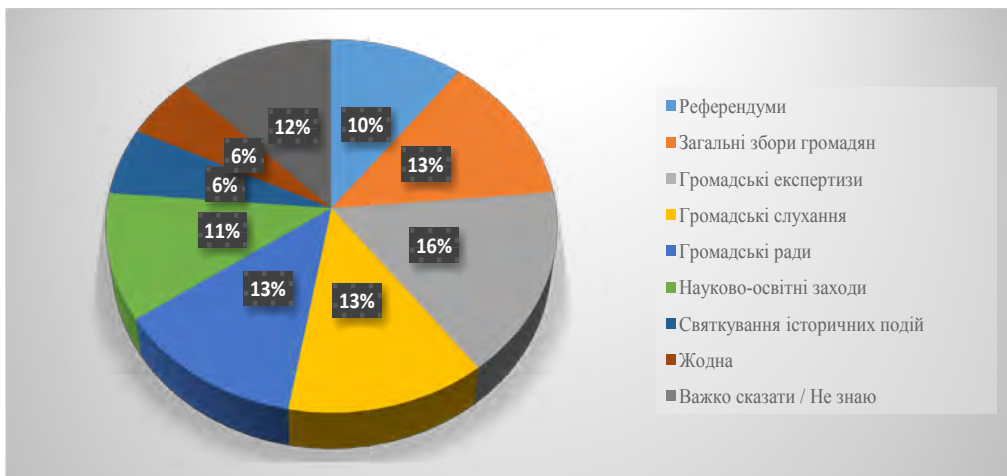
Сформовано авторами на основі [2]

зазначається: «Що ж до оцінки статистичних даних стосовно кількості членів офіційно зареєстрованих громадських організацій України, які базуються на щорічних звітах до ЄДРПОУ Держкомстату України про результати діяльності організацій, то їх варто вважати такими, що не відповідають дійсності. <...> Тобто якщо вважати ці дані точними, то на обліку громадських організацій, які подали звіти до ЄДРПОУ Держкомстату України, перебував кожен другий громадянин України – від немовляти до 65 років і старше» [3, с. 16]. За даними Інституту соціології НАН України 80% [4], Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова – 86% [5] українців не є членами жодних громадських організацій, партій чи об'єднань.

Найдієвішими громадськими об'єднаннями чернігівці називають волонтерський рух (понад 60%), спортивні об'єднання (понад 50%), політичні блоки і партії (45%). Серед найпасивніших – організації медико-оздоровчого спрямування (62%), профспілки (46%) та природничо-екологічні об'єднання – (53%) (рис. 3).

Акцентуємо на сумірності результатів опитування чернігівців та загальнонаціонального дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 15 по 19 грудня 2017 року в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Зазначимо, зокрема, майже ідентичні показники (+38% і +37%) у громадській думці щодо волонтерства: «Серед соціальних інституцій найкращий баланс довіри (перевагу довіри над недовірою) мають волонтерські організації (+37%). Натомість решта інституцій, довіра до яких оцінювалася в опитуванні, мають негативний баланс довіри» [6].

Привертає увагу досить поміркована позиція чернігівців стосовно влади. У відповідь на питання «Які форми взаємодії мешканців міста та місцевої влади, на Вашу думку, є найефективнішими?» значна частина містян такими формами називають ініціювання та участь у загальних зборах громадян, громадських слуханнях, громадських радах, а найвагомішою із них вважається залучення громадських експертів у діяльність виконавчих структур, що свідчить про суспільний запит на високі професійні та моральні якості співгромадян (рис. 4).

Рис. 4. Громадська діяльність

Сформовано авторами на основі [2]

Відповіді на ключові питання сьогодення, отримані в процесі дослідження громадянської позиції чернігівців, дають змогу зафіксувати тенденції в житті громади. До таких можемо віднести: сприяння залученню містян до формування громадянського суспільства через 1) волонтерську діяльність інтерв'юєрів, 2) створення на громадських засадах здобувачами вищої освіти Національного університету «Чернігівська політехніка» програмного забезпечення для обробки результатів анкетування, 3) надання світоглядно-теоретичних підстав для мешканців міста, які були включені в репрезентативну вибірку, на більш серйозному аналітичному рівні замислитися над викликами сучасності, 4) можливість відчутти інтерес місцевої влади до громадської думки (особливо на цьому наголошували респонденти у віковій групі «65 років і більше»), 5) створення оптимізуючих засад формування громадянської свідомості у максимальній кількості учасників через колективну соціогуманітарну діяльність у громадських об'єднаннях та організаціях в їх цільовій спрямованості на розбудову громадянського суспільства як у місцевих об'єднаних територіальних громадах зокрема, так і в новітній Україні загалом.

Доходимо висновку. Світовий досвід свідчить, що тільки об'єднана загальнолюдськими цінностями громада може ефективно організовувати колективну життєдіяльність. Будь-яка демократична держава завжди покладається на активну участь співгромадян в управлінні суспільством, «смак» до чого з'являється і в сучасній Україні. Отже, акцентуємо на визнанні громадянина найвищою цінністю цивілізованого суспільства, де влада а ргіогі має існувати не для чиновницького самообслуговування, а для служби народові як джерелу влади.

Таким чином, стратегічною програмою невинного поступу до цивілізаційної суб'єктності нашої країни має стати філософсько-політологічне забезпечення громадських рухів: обґрунтування гуманістичної ідеології, інституалізація демократичних соціальних комунікацій, розробка та впровадження ефективної управлінської доктрини, пропаганда і стимулювання відповідальної громадянської позиції.

Це, звісно, потребує зустрічних зусиль з боку влади, так і громадськості. «Гнучка демократична модель управління державою, своєю чергою, може з колосальним коефіцієнтом корисної дії використовувати колективний розум і волю у вирішенні нагальних проблем сучасності, глобальних і локальних соціально-політичних проектів. Чим консолідованішу позицію демонструє народ, тим більш підконтрольною і цивілізованою (моральною) стає влада, чим гнучкіша влада та мудріші чиновники й громадські діячі, тим більш політично грамотним стає народ, і, як наслідок, формуються колективна відповідальність і громадянська свідомість» [7, с. 50].

За умови послідовного втілення вищевикладених ідей з досить високим ступенем вірогідності можна прогнозувати такі результати: розширення кола соціально орієнтованих громадян; підвищення рівня громадянської свідомості та політико-правової обізнаності членів ОТГ щодо владних і персональних ініціатив; залучення всіх верств населення до цивілізованої соціальної комунікації; збільшення сегменту мешканців, охочих до волонтерської діяльності; формування компетентності та навичок ведення публічних дискусій щодо актуальних питань життєдіяльності громади; суспільне заохочення моніторингу громадськими об'єднаннями та організаціями прозорості прийняття владних рішень. Йдеться про повільне, складне, не дуже численне, але очевидне формування в українській спільноті стійкого прошарку свідомих, послідовних, добросовісних людей з активною громадянською позицією, які хочуть і, головне, можуть розумно управляти і собою, і референтною групою, і регіоном, і в перспективі державою.

Список використаної літератури

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 13.05.2021).
2. Звіт Чернігівській міській раді про результати соціологічного дослідження «Моніторинг думки чернігівців щодо життєдіяльності місцевої громади та соціально-політичної ситуації в Україні» (в межах проекту бюджету м. Чернігова 2017 року «Залучення мешканців м. Чернігова до формування громадянського суспільства»). Чернігів : Чернігівський національний технологічний університет, кафедра філософії і суспільних наук, 2017.
3. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доповідь / Яблонський В.М., Балакірева О.М., Бондар Т.В. та ін. ; за заг. ред. О.А. Корнієвського. Київ : НІСД, 2017. 56 с.
4. Кондратенко Ігор. Громадянське суспільство та його вороги. Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/Society/46147> (дата звернення: 18.05.2021).
5. Моя хата скраю?.. URL: <https://dif.org.ua/article/moya-khata-skrayu> (дата звернення: 17.05.2021).
6. Громадська думка, грудень-2017: виборчі рейтинги і рейтинги довіри. URL: <https://dif.org.ua/article/rejtingijfojseojoej8567547> (дата звернення: 19.05.2021).
7. Киселиця С. В. Громадська думка як морально-політичний регулятив людського буття. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2019. № 2(14). С. 42-51. DOI: 10.25140/2412-1185-2019-2(14)-42-51 URL: <https://psw.stu.cn.ua/uk/component/k2/item/564> (дата звернення: 17.05.2021).

**SOCIO-HUMANITARIAN DIMENSIONS OF CIVIL CONSCIOUSNESS:
FROM RESIDENTS TO CITIZENS****Svitlana Kyselytsia**

*Chernihiv Polytechnic National University,
Educational-Scientific Institute of Economics,
Department of Philosophy and Social-Humanitarian Sciences
Shevchenko str., 95, 14035, Chernihiv, Ukraine*

Oleksandr Kruk

*Chernihiv Polytechnic National University,
Educational-Scientific Institute of Economics,
Department of Philosophy and Social-Humanitarian Sciences
Shevchenko str., 95, 14035, Chernihiv, Ukraine*

From the moment of the emergence of his self-consciousness, a person strives to successful adaption to society, which is always carried out in contradictory unique-universal conditions, trying personally not dissolve in it. The combination of various interests of the subjects of action is a general civilizational test for any human community, especially in the global world. One of the urgent problems of modern Ukraine, which in extremely tragic conditions defends its right for freedom of choice of a civilizational path, is the formation of self-sufficient communities, the humanitarian basis of which is conscientious citizens or people with an active civil position. The transformation of a resident into a citizen inevitably leads to extreme stress in the humanities, the urgent task of which is a thorough study of public consciousness in the context of the formation of civil society. The purpose of the article is to analyze public consciousness as an ideological dimension of humanism, closely related to the formation of personal and social consciousness

and civilized forms of social communication. The main hypothesis: the mentality (the dominant worldview algorithms in the everyday consciousness) of the population forms the basis for the actions of the inhabitant, the personal responsible approach to socially oriented activities (the dominance of universal values over the individual ones in the worldview of a capable person) forms the consciousness of the citizen. The authors use methods of observation, questioning, idealization, modeling and comparative analysis. The development of a sovereign state becomes possible only in the presence of a clear ramified system of local self-government, it is the main sign of democracy and a necessary condition for the humanization of society. The faster a critical mass of consolidated inhabitants appears in the human community, the more civilized society becomes and the more demanding the people become, the more conscious the citizen is; a mutual consequence of these counter processes is the formation of a civil society.

Key words: everyday consciousness, public associations, public opinion, civil society, social communication, human community, mentality, worldview.